

E 135/2

**DÉKÁNI
ÉVMEGNYITÓ BESZÉD
(1920—21.)**

HIT ÉS TUDÁS
BESZÉD AZ EGYETEM ÉVZÁRÓ ÜNNEPÉN.

TARTOTTA :

Dr. TANKÓ BÉLA

EGYET. NYILV. R. TANÁR,

A BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KAR
1920—21. ÉVI DÉKÁNJA.

DEBRECEN, 1932.

DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEMI NYOMDA.

Szám:

2337

Szerzős

1936

Tanévnyitó beszéd.

Ünneplő közönség, nemes ifjúság!

Hódolattal a tisztos szokás iránt, melyet régi egyetemi hagyomány tesz drágává itt, a mi ifjú egyetemünkön is, de szívbeli örömmel is, melyet a professzor érez, mikor hívatásáról vallást tehet, — állok fel, betölteni a kedves tisztet, hogy az új esztendő megnyitásával istenhozottat mondjak ifjúságunknak.

Üdvözlöm a mi fiainkat és leányainkat, ifjú pályatársainkat, e rendkívüli idők mélységes komolyságának egész ethikai pathosszával és e rendkívüli hely jelentőségének, erői és hívatása rendkívüli súlyának hasonlóan egész és teljes tudatával.

A rendkívüli időkével. Ez az első esztendőnk, amikor ifjainkat nem a harctér iszonyatosságai közül várja vissza az édesanya otthon és az Alma Mater itten; ez az első esztendő, mikor az életfakasztó tudomány kútfejehez nem a halál árnyékának völgyén keresztül visz ifjúságunk útja. Ez az első esztendő, melyet — végre! — a béke jegyében kezdhetünk meg e falak közt, melyek egyszerre nyíltak meg a háborúval.

Hogy örülnénk, ha hinni tudnók, hogy béke van! De kell-e sok szóval bizonyítgatni, hogy jaj volna nekünk, ha csak egy percig is elfelednők, hogy a harc tovább dül, — hogy most kezdődik csak igazán tomboló harc ellenünk, vérengzőbb, konokabb, irtóbb, mint akármikor a háború évei alatt, most, amikor a felülkerült gyűlölködés a béke örve alatt megsokszorozhatja erejét a kiszolgáltatott védtelen fölött. Még ha szerencsésebbek lettünk volna is e példátlan erőfeszítés heroizmusával, ha lehetett volna akár mint egyenlőrangú feleknek részt vennünk az emberiség új elhelyezkedésének kirajzolásában: akkor is egy szünetet nem hagyó táborjárásra kellett volna felkészülnünk, olyan feszült iramot diktált volna mindenütt a felgyüladt nemzeti és faji öntudat minden nemzetnek, — mennyivel inkább így, mikor tetszett a gondviselésnek az utolsó lelkét is — az utolsó? csak egy bizonyos: a leggyötrelmesebbet kiszabni ránk: a meggyaláztatást. „Veréshez szokott fajta“, akik vagyunk, (Ady) nem volt elég reánk az ostor, tehát skor-

pióval ver, hogy ez a nemzedék, amely egy hajszállal se jobb, mint amelyet Jézus korholt, gonosz és parázna nemzedék, mert jelt kívánt, hogy higgyen, — most már menthetetlen legyen, tehát megalázkodik, vezetelni megtanuljon és látván lássa, hogy a mi ránk vár, az az élet, szüntelen felkészültség, összeszorított ajakkal vívandó tusa, halálos elszántság, amelyet egyetlen kegyelmi ajándék táplálhat: az a tudat, hogy most alakul át a küzdelem azzá a világtéleleti tisztítóúzzé, ahol el kell válnia: melyik az erősebb a világ és az élet isteni törvénye szerint, melyik marad győztes, a magasabb rendű lélek-e, az igazabb értelem, a tisztább erkölcs, a lelkibb kultúra, vagy — de nem, itt nem lehet *vagy*, itt csak egy *lehet*, mert *kell*: úgy tusakodni, mint akiknek egyetlen létmódja ez a magasabb rendű élet. És ezért és így harc a mi egész jövőndő életünk, most már a feltámadásért.

*

Ebbe a harcos táborba várja a mi ifjainkat a rendkívül idők számára rendkívüli erőforrásokhoz ez a csöndes hely, amely maga rendkívüli ígéreték és tapasztalatok sejtelmességével van tele. Mi a rendkívüli benne? Nem kisebb valami adja, mint ami pusztá nevéből szerteárad: *egyetem*. Az a sejtelmesség van benne, amit az egyetemesség óriás gondolata kelt, — nem is tudta magát soha kivonni ígézete alól a magasabb rendű lélek, — az universum képe, a végtelen összefüggések távlata, az örök érvényű törvények, isteni világtrendjének felsejlése.

Ezt a sejtelmességet érezni, minden egyetemi polgárnak: ez az egyszerű kulcs, amely felnyithatja a kaput, melyen túl felszabadító, életfakasztó élmények boldog megtapasztalóivá lesznek, — ott edződnek felszabadító seregek hőseivé, amely visszahódítja Petőfi megtiport sírját, a Fejedelem elorzott hársait és Zrinyi falainak jajgató köveit. Kétszeresen is kell érezniök ezt a különös ígézetet, amely itt árad, mint valami átalakító fludium, ma, mert ma kétszeres kiváltság s tehát kétszeres kötelesség egyetemi polgárnak lenni, mert a nemzeti öntudat életösztöne azt parancsolja, hogy le kell nyesni a magyar törzs életfájáról a vadhajtásokat és íme, a kés a mi ifjúságunk kezében van, vagy odakerül, — ezért kell itt alázatos és szeplőtelen lélekkel elkészülni erre a nagy tisztító munkára, hogy mindenki meglássa, hogy az a törzs olyan ép, olyan erős, hogy annál dúsabban, annál gyümölcsözőbben hajt *asztán*. Ezért kell a legkisebbnek is a mi diákjaink közül éreznie a kiváltságot, hogy neki út nyílt a sejtelmek világába, ahol erők fakadnak; ahol egy szabadságharc hősei edződnek, az igazság minden diadalmaskodó ereje által. Nem lesz itt senkinek más dolga, mint hogy merüljön el önfeledten, szabadon, ebbe az egyetemes életáramlatba, akárhol kezdenek is hozzá. Életük legszebb korszakában, az ifjúság májusában, harcterekről

férfivá éretten is ifjabb testvérei közé ifjúnak visszatérő fiainkat, méltó társaiknak magukat elszánt leányainkat így hívom meg a legszebb munkára, amit csak sejtő szívük elképzelhet, hogy valamennyien annak a felséges tábornak hőseivé nemesedjenek.

Miféle nagy szavak ezek? kérdezheti valaki. Hogy lehet ez a világtól elforduló munka, ez az elvont szemlélődő élet, hogy lehet ez olyan életfakasztó, hogy hódító tábor támadjon belőle, hogy tőlük várjuk, hogy visszahódítsák az elprédált és az elrabolt magyar földet, hogy lemossák a gyalázatot a magyar becsületről, — hogy lehet mindez itt a csöndes falak népe közt?

Igen egyszerűen lehet. Nem nagy szavak ezek, nincs is bennük semmi erőltetés, sem semmi misztikus vagy mágikus sejtetés, — hanem ott van egy felséges törvény érvényesülő hatalma. Ez pedig az, hogy minden cselekedet létformája és sorsa az, hogy először a belső látások világában lesz valóság, — valóság, mint látomás, olyan bizonyos, olyan reális, hogy csaknem kézzel foghatom, látom nőni, — hogyne, hiszen él, annyira, hogy élte az, akiben megfogant, naggyá nőtet, olyan naggyá, — amilyen magasnak és erősnek és igaznak azt a valóságot látja. Az az isteni törvény ez, hogy *kezdetben van az Íge*, az örök *Logos* és az a cselekedet igényelheti a létezéshez való jogot, amelyik ebből a logosból merít és az az élet a szilárd, bizonyos és valóságos élet, amelyik bele tud fonódni az örök Íge isteni valóságába, világrendjébe és életáramlásába. Aki csak az emberi élet mélyebbé, szebbé, igazabbá, istenibbé tételéért küldetett a világra, mind ennek a Logosnak végére-mehetetlen titkai közül hozott valami új kijelentést; onnan jó a próféta, a látnok, a művész, a mártír, a költő, a reformátor, — mindaz, aki az ígével *ígézett*: tehát maga felé emelni segítette az embert.

Ilyen boldog titkok közül jó, kedves ifjú pályatársak, a tudós is és ezért ő is, mint mind, aki onnan jó, felszabadít, mert kijelentést hoz ő is, — sőt az övé a tapasztalatok teljessége, mindaz, amit a látnok, a művész, a reformátor kijelentett, ő mindazt újból átéli, jelentését keresi, tömöríti, s a tiszta jelentések éteri szálaiból megszövi a valóság teljes képét, az *imago mundi*-t, ahol minden jelenség megnyeri értelmét, helyét, helyességét, igazságát — és ebben az ígézetes látomásban teljesedik meg az ismeret, ebben teljesedik meg a tudomány, az igazság felséges felszabadító élményében. És ezért az evangélium minden felmagasztosító ígéi közül is úgy szárnyal fel, mint az isteni törvény kútfejéhez útmutató lángoszlop, a megrendítő kijelentés: „megismeritek az igazságot és az igazság szabaddá téssen titeket” (Ján. 8³²). Keresni az igazságot, az *egyetlen felszabadító hatalmat*: ez a tudomány missziója, egyetlen léalapja, — ezért nem szólam, hanem természetes

létmód és élettörvény, hogy a tudomány a szabadságharcosok táborának nevelője, mert az igazság a nagy, boldog élet-fakasztó erő.

Igy várja az egyetem a mi jövődő pályatársainkat, magyar fiúkat, leányokat, hogy odaiskolázza őket a belső szabadság hősei közé, azáltal, hogy bekapcsolja őket a legfelségebb isteni kényszerűségbe: az igazság örök világrendjébe, — szabaddá teszi azáltal, hogy nem tehetünk másként, mint amit az örök Logos törvénye rendel, amely előtt a brutális nyers erő s az emberi hitetés csalárdsága úgy semmivé foszlik, mint a pára, ha a világ mértéke szerint még olyan hosszúra nyúlik is bitorló fennhéjázása ideje. Ezért nem szabad a legkisebbnek sem alacsonyabbra tűzni egyetemi élete célját a legtisztább egyetemi ideálnál, ezért nem szabad kevesebbel megelégednie, mint az igazság őszinte és hátsógondolat nélküli, önfeledt és rajongó keresésével, — mert csak az igazság szabadít fel, az igazság pedig csak azt szabadítja fel, aki feltétlenül odaszentelte magát neki, ez az odaszentelődés pedig személyes ügy; nem lehet senkinek tekintélyére elfogadni valamit igazságnak, csak ha a dolgok Logosa bennem megvilágította magát; és nem lehet az igazságot megtalálni az egyes dolgok akármilyen nagy tömegében, csak az élő összefüggések életformáló megtapasztalásában. Ezért mondom, hogy abban a felszabadító harcban, amelyre készülnünk kell, nincs áldottabb iskola, mint amelyik megtanít a legmagasabb, — az egyetlen szabadságra, arra, amely az igazságból támad.

Vagy talán bizonyítani kellene, hogy nincs más felszabadító, csak a szabadság? Hát nem elég egy pillantás a történelemre: hányszor próbálták szabaddá tenni az embert úgy, hogy feloldották ösztönei láncait, féktelenkedést engedtek nekik, — és soha az ember szánalmasabb rabszolga nem volt, mint mikor azt mondták neki: szabad vagy, véred tombolhat, boszudat kiöntheted, átgázolhatsz évezredek gyöngytermő fájdalomai tengerén, utánad az özönvíz! Vagy nézzünk körül ma, hogyan akarnak szabaddá tenni embereket, egész nemzedéket, hazugsággal és gyűlölettel, az értelem és a szív hazugságával, meghamisításával — mit érnek vele? Nem lehet, szabaddá csak az igazság tesz, és a mi ifjúságunkra az a felséges hivatás vár, hogy adja vissza a szabadságnak ősi, tiszta értelmét. Vigyázzunk, magyar fiúk, leányok: aki körül néz, meglepetve láthatja, hogy manapság férfiak, akiknek szíve tele van jóindulatú rajongással a jóért és igazért, éles ítéletre képes elméjű emberek, visszadöbbennek a szabadságtól, mert a szabadságnak kinövései vannak, mert méltatlan elmék visszaéltek vele, mert isteni arcát eltorzította az emberi méltatlanság. Minő erő javíthatja meg a szabadság tévedéseit? Mi szabadítsa fel a szabadságot? Minő hatalom adhatja vissza a sónak sósságát, a világosságnak a világosságot? Ezért mondom: felséges hivatás

vár a mi fiainkra, nekik kell megmutatni ennek a megriasztott és tulságosan könnyen megriadt nemzedéknek, hogy a szabadságot nem lehet másként megkorrigálni, tévedéseit nem lehet másként jóvátenni, eltorzult vonásai fenségét másként visszaadni, csak a szabadság amaz alázatos felismerésével, amelyben benne van a hódolattal teljes engedelmesség az egyetlen, igaz és felszabadító megkötöttség iránt, mely a dolgok isteni rendjét magára nézve létparancsnak ismeri és abból táplálkozik. Ezért van, hogy a legkisebb sem elégedhetik meg a mi fiaink közül kevesebbel, mint az igazságnak, csak az igazságnak, a teljes igazságnak emberi tetszéstől felségesen szabad, őszinte keresésével, amíg a hódolattal keresett igazság egyszer kijelenti magát, megnyilatkozik, megismerteti magát és ezzel az önmaga közlésével felszabadít.

*

Erre a munkára várja, hívja az egyetem a mi ifjúságunkat.

Hiszen eddig is minden útja a tudomány világába vitte azt is, aki most először lépi át dobogó szívvel az egyetem küszöbét; csakhogy eddig, a középiskolában, *készen kapta*, amit századok, évezredek nemzedékek egymást termékenyítő tapasztalatával föltártak abból a sejtelmes törvényszerűségből, amit most — milyen felséges kiváltság! — saját maga *szabadon kereshet*, — nincs ennek a kiváltságnak hozzáméltó kiegészítője, csak a kötelesség, hogy éljen ezzel a drága előjoggal. Mennyire él vele, annak van egy bizonyos, csálhatatlan mutatója: az, hogy mennyire tud szabaddá lenni általa. Szabaddá pedig nem az ismeretek tömege tesz, életadó erő nem a tudnivalók és tudhatók tömegéből támad; gyűjthet valaki könyvtári tömegadatot, töltheti napjait az anachoréta önkínzásával a tanulásban, — az életfakasztó szabadságot s ezzel a szabadságfakasztó életet csak az nyeri jutalmul, aki nem fél végiggondolni, végignyomozni amaz isteni világrend felfelvirranó fény sugarait, aki átengedi magát ama csodálatos erő életritmusának, magában érzi amaz óriás élet lüktetését, élő része lesz a saját maga életét éltető fenséges életnek. Ez az egyetemi polgár páratlan, felszabadító és elbűvölő előjoga, kiváltsága és boldogsága, amit ez a kötelezettség tartalmaz: keresi az igazságot, az egész igazságot és csak az igazságot. Van-e itt valaki, magyar fiuk, aki kevesebbel megelégednék, alacsonyabb céllal is kibékülne? Van egy is, aki lemondana erről a páratlan nemesi kiváltságról?

De valamire elő kell készítenem a készséges elszántságot. A kísértő sokszor és talán hamar meg fogja környékezni a leglelkesebb diákot is, a fülébe súgja, vagy nem is sugdosódik, hangosan beszél: minek neked ez a nagy fejtörés, nem látod, hogy boldogul amaz kevés tudománnyal, nem látod milyen kevés bölcsesség kormányozza a világot?

Magyar ifjúság, itt az ideje, hogy végleg leszámoljunk ezzel a világcsaló hazugsággal. „Boldogulni” talán lehet kevés tudománnyal, ha boldogságon a testi jólét dédelgetését érti valaki, — de még akkor is ezt a kevés tudományt valami egyébvel kell kipótolni: tág lelkiismerettel, lelki tompasággal. Még az egyes ember életére nézve is tévedés vagy csalás a híres jelszó. S a világ kormányzásában? Egy nemzet, az egyház, iskoláink életében? Itt volna elég a kevés bölcsesség? Sohase volt az. Kevés bölcsesség csak megcsalta a világot, nemzetét, törbe ejtette, szégyenbe süllyesztette; a világot olyan kevésé kormányozta valaha kevés bölcsesség, hogy ellenkezőleg, a legfényesebb lángelmék szakadatlan sora kellett ahhoz, hogy a világ annyira jusson, amennyire juthatott, a Platonok, Augustinusok, Keplerek, Széchenyiek sora, — nemcsak: de nem kellett-e az Istennek az ő kijelentése teljességét elküldeni a világnak, hogy végre kormánya legyen igazán? Ezért van, hogy mikor az élet értelme kisatnyul a lelkekből s a világ újból khaosszá zavarodik, akkor a világ szemé ösztönszerű és tévedhetetlen bizonyossággal újból felfedezi azt az egyetlen, akiben szabadsága, váltsága és élete van, felfedezi az Evangéliumot, Jézust. Mindez benne van abban az örökre preformált világrendben s azért ez az egyetlen védelem és erősség ama csábítás ellen: belemerülni az igazság teljességének megismerésébe.

Ennek pedig egyszerű és természetes útja íme ez: mélyedjen el mindenki abba a tudományba, melyet szíve szerint választott, — a második lépés már beleviszi az *egésznek* boldogítóan izgalmas szövedékébe, felséges távlataiba; egyszer csak magával ragadja az a páratlan élmény, hogy a legszürkébbnek látszó kérdés igaztalan érdekessé lesz, mert ezer más kérdéssel fonódik össze, mindenikből beletörik a felajzott lélekbe egy-egy szent tövis: mi van *túl* azon, amit már látok? A végiggondolásnak ez a mámorosító szenvedélye: az *enthusiazmos*, melyben a görög az isteni lélekkel rokon lelki állapotot ismert fel, — ez a tanulmányozó lélek, ez az egyetemi polgár semmi egyéb által föl nem érhető, semmivel sem pótolható kiváltsága, ez a jutalma is, semmi mással föl nem érő jutalma. Ezek lesznek a soha többé el nem halványuló boldog órák, mikor az Igazság mosolygó arccal megnyilatkozik az ő rajongó imádóinak; itt teljesedik meg az ismeret tudománnyá, az értelem bölcsességgé és szeretetté, — itt teljesedik meg a kutató munka a nagy, boldog felszabadulásban, melyet az igazság ad.

Íme, ilyen munkára hívom meg a mi ifjúságunkat, jövő pályatársainkat, az egyetem szellemében, az egyetem nevében, mindenkit, aki kész és képes erre az önfeledt elmélyedésre. Nincs is semmi akadálya annak, hogy mindenki *így* jöjjön; nem a szívük ösztönszerű sejtése hozta ide? Egyetlen akadálya

van az egyetemi életnek, az egyetemi szellemű munkának, — az, amelyet száz évvel ezelőtt, Németország sorsdöntő óráiban jelölt meg az a férfi, akinél erősebb hittel nem hitt ember népe jövőjében, mert nem hitt népe ifjúságában. Ez a férfi *Fichte*. Az egyetemi munka sikertelenségének, *Fichte* szerint, csak egy oka lehet: ha a mi ifjúságunk *nem így nézné* az egyetemet, ha pusztá kenyéradó, oklevélgyártó műhelynek nézné, vagy csupán divatnak, vagy szórakozó helynek, — ha az egyetem csak egy eshetőség volna számukra sok más közt, ha nem volna személyes ügyük, szívbéli ügyük, — ha nem volna számukra itt és egész életükre nézve, az egyetlen létmód az, hogy egyetemi polgárok lehetnek, azaz, hogy keressék az igazságot, amely szabaddá teszi őket, hogy szabaddá tehessenek másokat, ezt a megrontott nemzedéket, a magyar jövőt.

Nem várhatjuk, tudom, kedves ifjú barátaim, hogy mindenik egyetemi polgárból tudós legyen, a hitvallás tétel elszántságáig; tudom, hogy a tudós sem lesz, a tudós is születik, ez is kegyelmi ajándék, nem magunkra erőszakolt elszántság dolga. De várjuk, hogy akit útja az egyetemen keresztül visz a dolgozó magyar jövőbe, mind keresse és átélje a szabadság isteni ajándékát, jutalmául a maga önfelelt elmélyedő tanulmányának s ezért várjuk azt, hogy egész életén át meg tudja becsülni a tudomány szemérmes fenségét és élethatalom voltát, — várjuk, hogy egész élete bizonyosságot tegyen egyetemi évei felszabadító élményeiről, a belső szabadságnak elpecsételődt ember életével.

Ilyen lélekkel hívom hát erre a közös munkára a mi ifjainkat. Életük legszebb szakaszában, a legszebb munkára. Ma talán csak még az én szavamra hiszi el egyik-másika, hogy felséges munka ez és rendkívüli erők forrása, mert összeforraszt az igazsággal; de bizonyosan tudom, hogy mindenkinek eljő egyszer az a perc, amikor maga vallja be magának, hogy ennél gyönyörűsebb munkát nem adhatott volna neki a gondviselés, miután a két kézzel való munkától elhívta, magasabbra, kötelezőbbre. Ha majd szegényes diákszobák csöndjében megnyilatkoznak a sokáig néma dolgok, a természet titkai, a történelem törvényei, ha késő éjszaka lázas szemmel egyszerre csak a látások hegyén jelenéseket lát a mi ifjúságunk, — akkor zendül meg a válasz, a boldog igenlő válasz egy szóval nem is teendő kérdésre; akkor adjátok meg a választ a vallomással: óh, bizony, jó minekünk itten lennünk.

Éppen ezért ebben a munkában nem szabad senkinek se csalódnia. A személyekben, akik a munkát végzik, talán csalódhatik valaki, de *ebben* nem szabad, nem is fog senki csalódnia, ha ő maga komolyan veszi a maga hivatását, azaz, kiváltságát s talán bennünk sem csalódik senki, ha nem néz másnak, mint *egy* cél felé törő munkatársnak, akik előbb van-

nak, mert korábban elindultak s akik azért vannak itt, hogy a szív és az elme erejével segítsék előre, aki előbbre akar jutni, mert nem kívánnak egyéb lenni, mint kalauz a vágyakozók számára, meg akarják könnyíteni útjukat, mint egy-egy transparens, melyen az *egy* fény áttörik.

*

Akik így jönnek hozzánk, újak és régiak, szeretnők mindnyáját olyan szabaddá, mentessé tenni anyagi gondoktól, amennyire csak kell, hogy teljesen a nagy hivatásnak élhessenek. Őszinte örömmel jelenthetem, hogy akinek kezébe a magyar szellemi élet gondja felelősséggel le van téve, kész és képes minden segítséget megadni, ami rendelkezésére áll és hisszük, hogy e nemes város szívéen se kopogtatunk hiába. Teljes gondtalanságot, fájdalom, nem merünk ígérni; erős és gazdag nemzetek kultúra-segítő társadalmi erényeire csak mint valami távoli álomra merünk gondolni. Aikhez természetes magától értetődőséggel első sorban fordulhatnánk, a dúsak más tapasztalathoz szoktattak. Miután learatták a pusztítás magvetéséből nőtt vetést, most nem az a gondjuk, hogy a szellem készülő harcosai sorsát magukra vegyék, hanem hogy leszűrjék az ernyedett tájékozatlanság seprejéből kifacsarható hasznót is; a dúsak gondja egyszerűen az, hogy még dúsabbak legyenek.

Gondtalan életet hát nem ígérhetünk — nem baj, magyar fiúk, lányok: tetszett a gondviselésnek a szegénységet azzal felmagasztosítani, hogy belőle választja a szellem munkásait. Nem baj, ha tovább kell beleiskolázódnunk a nélkülözésbe; felszabadító tábor gyülekező népe, tudja meg mindenki, hogy a belső szabadság legmagasabb iskolája: függetlenné szabadulni az anyagi kívánságtól. És megemlékezzetek róla, hogy aki fut is, megtudja rólatok: a dúsak, még ha kegyesen odahullatják is roskadozó asztalaik morzsáit szegényes tényéraitokra, nem ők a jóltevők, még ha mindenik maradék nélkül teljesítené is kötelességét; akkor is, kopott, igénytelen magyar diákok, — magát tékozló dúslélkű magyar fiúk, csillagszemű fiúk, lányok, igazság szomjas keresői, akik úgy járnak-kelnek itt köztünk mint inkognitó követői az egyetlen igaz uralkodónak — ti vagytok a bőkezű adakozók, a jövődő kezességei, a fejedelmi ajándékozók.

*

Még egyet, mi fiaink. Ne feledje senki, hogy ez a mi ifjúságunk, ez az első nemzedék, *hagyományt nyit meg*, indít útnak; amilyen az elvetett mag, olyan lesz a geszt belőle; amilyenek most a hagyomány medrét megindítják, olyan lesz az iránya, jelleme, azt a szellemet fogja kiérlelni, állandósítani a nemzedékek beláthatatlan sora. Ötven év múlva úgy tekint vissza az utódok szeme — van, aki

nem érzi magán ezt a komoly, meleg — ezt a számonkérő szeretettel teli pillantást? — reánk, az első nemzedékre, az alapvetés népére, azzal a kérdő nézéssel: milyen lélek rajzolódik ki a mi elődeink arcán, akik útnak indították ebben a rendkívüli időben a hagyomány ezüst csermelyét? Bizony, olyan lesz az, amilyen a forrása. Akartok elapadhatatlan forrást nyitni? A szabadság lelke az, magyar fiúk, amely a világ legfelségesebb megkötöttsége is, — mert ahol az Úrnak lelke ott él, ott van a szabadság.

A hagyomány ilyen kútfejére emlékeztet, ösztökél, biztat ez a csarnok is. Nézzetek körül e történetivé klasszikusodott, „eszmévé finomult“ alakok közt; amit legnemesebb kincsei közül a magyar és keresztyén lélek kitermelt, úgy árad róluk, műveikből, emlékezetükből, mint egy boldog bizonyásgtevés; hagyományok kapcsolópontját kereshetné-e valaki tisztább hagyományban?

Még csak egyet, nemes ifjúság. Úgy nézem az idegyülő sereget, mint egy egyetemes táborjárás harcosait. Igen, mert ez a kor, melyben nekünk adatott élni, egy felajzott, izgalmas váradalom, egy *adventi váradalom* ideje. Várjuk, mint ahogy várja velünk együtt minden vezekelni tudó lélek, azt a valakit, akit tetszeni fog a gondviselésnek elküldeni, hogy csonkaságból megépítsen, csúf rontásból meggyógyítson, igazság és élet útjára visszavezessen. Vajjon nekünk, megalázott magyaroknak, a megszégyenítettés pusztaságában negyven évig kelle vándorolnunk, amíg vezeklő tisztulásunk megerősít: emberi elme erre nem tud felelni.

De egy bizonyos: a mi ifjúságunk megrövidítheti ezt az időt, közelebb hozhatja az advent napját, a beteljesedést. S ezt azért, mert adventje annak a népnek lesz, Messiása annak a népnek jön el, amelyik szüntelen és olthatatlan várákozásban él, azaz, szüntelen felkészültségben, ami azt jelenti, hogy mindig forróbb vágyakozásban az igazság, a tisztaság és a megújulás után, — és íme, ez a forró vágyakozás már maga a beteljesedés kezdete és záloga. Ezzel koronázza meg a gondviselés a mi ifjúságunk szent felkészülését, adventi váradalmaikat. S amíg mindezek meg nem történnek, addig, magyar fiúk, lányok, ne legyen pihenés, ne legyen ünnep se más, mint ez a szüntelen készülés; ne legyen egyéb cél, sem más gyönyörűség számotokra, mint előreszegzett szemmel, összeszorított szájjal előre, az advent felé, a szabadság lelke felé, fel, a látások hegyére, amely a megtisztulás hegye is.

Erre a szent munkára esengő szívvel kérve ezt a kegyelmi ajándékot minden vágyakozó lélek számára, egyetemünk ezen első békeévet, az 1920—21-ik tanévet, Isten nevének segítségül hívásával megnyitom.”

Hit és tudás.

Midőn az egyetemi munka rendes medrébe való visszatérését azzal is jelképezzük, hogy az egyetemi hagyomány tisztos szokása szerint az év munkáját az egyetemhez legméltóbb módon, igazán az egyetlen méltó módon: tudományos előadással zárjuk be, — a kínálkozó, sőt sürgető kérdések közül, úgy érzem, egyik legsürgetőbbet emelem ki, midőn a hit és tudás problémáját választom rövid utángondolás tárgyává. Nem részletes taglalás céljával; a nagy közönség elé talán nem is tartozik a részletező kutatás; erről csak annyi tartozik ide, de ez aztán igen komolyan ide tartozik, hogy a közönségnek szüntelenül figyelme elé kell tárnunk, hogy a tudomány ereje és méltósága épen a részletekbe mélyedő munkából fakad; hogy a nagy törvényeket, miket a világ a tudós munka műhelyeiből, az egyetemektől kap, nem is sejtett aprólékosság és áhítatos elmerülés jutalmául nyeri a tudós; hogy a tudományban nincsenek kis és nagy kérdések, fontos és nem fontos kérdések: ott minden részletkérdés egy egyetemes összefüggés élő egységének hordozója és részese, hogy a tudománynak igazán nincsenek régi, vagy új problémái, a tudománynak csak örök problémái vannak, miket minden kornak, minden gondolkozó öntudatnak újból meg kell oldani. De a nagyközönség elé tartozik a nagy, élethatalmakat jelentő gerincfogalmak tisztázására fordított munka eredménye. Ilyen felfogással nyulok ezúttal a hit és tudás kérdéséhez.

Van ennek a problémának valami fájdalmasan izgató aktualitása, melyet a kevéssé iskolázott szem is felfedezhet benne. Nincs ugyan szüksége semmi külső izgató szerre, hogy örök aktualitását érezzük, de nem lehet meg nem érezni, hogy a két fogalom értelmezésébe valami tövis szúródott. A köztudatba rég az a hiedelem vésődött be, hogy ez a fogalompár azok közé tartozik, melyek közt természetes béke nem is képzelhető; története szüntelen összecsapások, az összebékülés lehetőségét elképzelni se engedő tusák folyton megújuló kését adja.

De talán soha nem volt hevesebb és szívósabb a harc, olthatatlanabb, gyűlölködőbb, lángot lehellőbb, mint az utóbbi félszázadon át, mikor a tudás nevében új hadjárat indult a hit és rokonsága ellen. Olyan ijesztően, oly torzul elkeseredett volt a harc, hogy sokszor önkéntelenül is arra kellett gondolni:

talán nem is természetes az az ellentét, talán mesterségesen szítja valaki valahonnan, talán csak egymás ellen uszított érdekek és szenvedélyek csapnak össze a hit és tudás ellentéte örvén. Annak a csődnek, melybe kultúránk a fehér faj és kép-mutató élete csufságára letagadhatatlanul belezuhant, a leg-siralmasabb bizonyossága és egyben okozója: a tudás és hit ez ijesztő egymás ellen uszítása; s aki megfogja írni a háború végével beteljesedett szellemi csőd előállításának történetét, nem lesz nehéz kinyomoznia, hogy támadt kicsi kezdetből, régi, sokszor ismétlődő téves kezdetből a torz folytatás: a naturalizmus rövidlátó világmagyarázatából, amely olyan régi, mint a gondolkozás maga, mely az igazi valóságot a tapintható dolgok világára szorította, tehát a szellemet elanyagiasította s ennek az érzéki világnak egyetlen urává és értékévé odatett egy elmechanizált értelmet, — ebből támadt az a végzetes és torz folytatás, amely a tudás érdeke címén hadat izent a hitnek, pedig se a tudás érdekét nem védte, se a hitet nem tisztította; csak támadta a vallást és egyházat, mert érdekében állott bomlasztó hatása alá venni gondolatsorokat és intézményeket, melyeknek csak egy bűnök volt: nem akartak maguktól eltűnni némely türelmetlen javítók tervei elől. Én most nem ezt a történeti nyomozást kísérem meg, hanem a hit és tudás lélektani természetét megvilágítani, hogy megláthassuk, ellentétet szabott-e hát közéjük a lélek alkata? Mit jelentenek e fogalmak egyenként s mi a viszony köztük?

*

A tudás értelme és szerepe egyszerű és egy jelentésű: a tapasztalati valóságot megismerni és megérteni a tudás célja s ezzel bizonyosságot adni, melyet az elméleti síkból kiviszünk a gyakorlatba, hogy éljünk vele; amennyire ez a bizonyosság terjed, annyira hódítja meg az ember a valóságot; annyira tud beteget gyógyítani, hidat építeni, az ígét magyarázni, embert nevelni.

De ime, — érdekes egyezés — a hit is bizonyosságot ad, egy hajszálnyival sem sápadtabbat, egy atommal se ingadozóbbat, épen csakhogy más minőségű bizonyosságot. Ez a bizonyosság nem szorul az érzéki tapasztalat igazoló bizonyosságára, a hit a láthatatlan dolgok valóságáról való bizonyosság. Talán ezért volna ellentét közte és a tudás közt? Éz épen nem következik; a két tevékenység, a hit és tudás nem szemben van egymással, hanem egy irányban; arccal mind a kettő a dolgok magja felé fordul s ha a tudomány magára eszmél, nem azt találja-e, hogy ő is láthatatlan dolgok valóságáról való bizonyosságból meríti erejét? A tudás a tapasztalat magyarázata; de nem az egyes tény, nem az egyes tények akármilyen elborító tömege a teljes tapasztalat, az egész valóság; a valóság a nagy összefüggés, a sejtelmes kapcsolatok láthatatlan uralma, mely a tények millióit összefűzi; a tény

azért valóság, mert egy láthatatlan való teszi azzá, az örök érvényű világregend. Ha a tudás magára eszmél, megtapasztalja, hogy az ő bizonyosságának gyökere ugyanabba a mély titkú rétegbe mélyed, mint a hité, hogy ő a legelszántabb, legkomolyabb, a legtisztább hívő: ő a láthatatlan dolgok valóságáról való meggyőződés igazi hitvallója. Avagy mit jelent akár csak az, hogy várjuk, hogy a nap holnap is felkél? Azt, hogy várjuk egy láthatatlan valóság érvényesülését, egy törvényt, mely a nap és a bolygók életét kormányozza, — azt, hogy hiszünk egy láthatatlan valóság bizonyosságában. Valószínű-e hát, hogy a hit és a tudás közé harcot rendelt volna a természet, — harcot ugyanazon intelligencia két tevékenysége közé, melyek úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a gyökér a törzshöz?

De nem is a hit ellen, hanem egy más életvalóság ellen irányul ez a szívós támadás, mondják a jobban értesültek: a *vallás* ellen. Igaz-e ez?

Ha az idő engedné, a vallás fogalmának rendre kialakult meghatározásaiból teljes képét adhatnám a fejlődésnek, melyen keresztül az emberi tudásvágy a vallás természetének megismerésében a lényegig eljutott; de meg kell elégednem az eredmény vázolásával.

A vallás mivoltát nyilvánvalóan azok tudják megmagyarázni, akikben mély vallásos tapasztalatok élnek, akiknek vallásos élményeik vannak. Nem kell félni az *élmény* szótól. Nem felforgató eredetiség-hajszolást, nem nietzschei titánkodást jelent ez a szó, hanem csak azt, hogy komoly, mély, mert egyéni; vagyis a maga személyi életével mélységesen összeforrott s tehát az egész életre kiható tapasztalata van valakinek. E mélység nélkül nem barátság a barátság, nem szerelem a szerelem, a kötelesség teljesítés nem az, ami, nem az az egyházi szolgálat, mert nélkülük nem személyes ügy, nem életformáló erő a lelkifolyamat. Hogy volna az a vallás?

Már most, aki a vallás természetét így nyomozza a vallásos tapasztalatokból, legelőször arra akad, hogy a vallás valami nagy, az egész életre szóló megnyugvást ad, még pedig olyant, amely nem egy-egy időleges és ismétlődő hiány érzését elégíti ki, aminő az éhség, vagy szomjúság, egy számtani feladat megoldása, egy erkölcsi tett végrehajtása, hanem egy gyökeres, minden más hiánynál égetőbb és gyötrelmesebb hiányt elégíti ki, még pedig végleg, olyan hiányt, amely minden másnál gyötrelmesebb és kínzóbb, ha egyszer feltámadt s melyre létfeltétel felelni, ha egyszer egy ijesztő kérdés formájában feltámadt; feltámadt pedig ama felriasztó kérdés formájában, hogy mi az én életem célja és értelme, van-e egyáltalán értelme az életnek, ennek az én életemnek és ha igen, mi az? Miért érdemes élni, ha egyszer élünk? A végeesség tudatának ezt az ijesztő tapasztalatát szünteti meg a vallás, még pedig úgy, hogy Jézus mondta: olyan forrásból oltja a szomjat, hogy

aki *ebből* a forrásból iszik, nem szomjuhozik meg többé soha. Ez a minden más hiánynál kínzóbb hiányt azzal elégíti ki a vallás, hogy a mindenség életében, épen mikor a teljes értelmetlenség ködébe látszik elveszni, mikor khaosszá látszik szét-pattanni, kivillanni látja egy az egész mindenségnél végtelenül hatalmasabb erő örök tervszerű kezemunkáját s az egész világ életét s vele a magátét ennek a világbíró hatalomnak kegyelmére bízva.

Ebben pedig az van kimondva, hogy a vallás a legszemélyesebb aktusa a léleknek. Nem a világnak általában, hanem az ~~én életemnek~~ kell célját megragadnom, az én életem bizonyosságát és teljességét megtalálnom. A vallás az emberi lélek olyan viszonyulása a világhoz, melyben a legteljesebben, a legtisztábban személyes érdekeltség vezet: az, hogy az én életemet biztosítva lássam. Biztosítva tudom pedig azáltal, hogy az egész világot egy mindenható erő gondviselése tárgyának ismerem fel. Felismerem: tehát nem magam csinálom azt az erőt, nem kieszelem: az Istent nem azért találok meg a világban, mert oda képzelem, az Isten nem a kívánság alkotása, nem Wunschwesen, amint Feuerbach hitte; az Isten a legvalóbb valóság s az én végzetem azon fordul meg, hogy mennyire ismerem fel s az emberiség életsorsa is azon fordul meg, hogy mennyire ismerte fel Istent. A primitív ember az ő szegény érzéki lelkével az érzéki valósághoz tapad, neki az az élet valósága, magából is azt akarja biztosítani; a fejlettebb lélek a végesség leggyötrőbb jelét a bűnben szenvedti át, válságot a bűnből keres s Jézusnak az Isten lélek. De minden vallás egy-egy személyes viszonyulás a mindenség és valóságához. Azért különbözik a vallásos viszonyulás a tudományostól abban, hogy emez csak szemlélni akar, csak érteni akar. Tudomány sincs, amíg a tudás nem szívbeli ügyünk, de a tudomány megelégszik azzal, hogy *szemléli* a kívánságtól nem zavart tiszta világgépet; a vallás pedig bekapcsolja az ember személyes életét az egyetemes élet árába; az egyik tényleges viszonyokat állapít meg, a másik egy személyes erő keznyomát látja bennök. „Vihar támadt s a fényes armada elsüllyedt“, mondta a konstatáló tudomány; *afflavit Deus et dissipati sunt*, ujjong fel a vallásos viszonyító értékelés. S bár a pantheizmus szellemében is élhet mély vallásosság, mégis a vallás gyökere, a személyes viszonyulás szüksége, a legmagasabb vallásos kijelentésben személyes lénynek ismerte meg az Istent s a legfölségesebb vallásos öntudat így szólította: atyám.

Ezzel azonban az is ki van mondva, hogy a vallás nem tudás, nem is érzés, a legkevésbé sem érzélgősség, nem is szemlélődés, nem is akarati elszántság, aminek rendre mind tartotta a fejlődő utánagondolás. Nem tudás, mert akkor az volna vallásos, aki el tudja mondani szóról-szóra a prédiká-

ciót, a zsolozsmákat, a kátét, akár az egész bibliát: nem érzés, amikor is az volna vallásos, aki elszakad a világtól, az élettől s beleolvad egy nagy óceán sejtelmes hullámozásába és élvezi az Istennel való titokzatos egységét; nem is csak akarat, nem is csak szociális segítő készség, nem „feketített orcával” való bőjt, alamizsnálkodás, másokért élés, azért, mert nem külön-külön, hanem mindez együtt a vallás, mert a vallás élet, még pedig egy újjászületett élet, helyesebben: egy folyton újjászülető élet, még pedig onnan felülről való újjászületés. A vallás szüntelenül mélyebbre gyökerezés ebbe a magasabb, onnan felülről áradó életbe, szüntelen gazdagabb beleteljesezés a világot éltető szellembe: tehát mélyebb érzés is a vallás, tisztább akarat is, világot átölelő gondolat, de mindez csak azért, mert a vallás magasabb élet, szabadabb élet, igazabb élet, teljesebb élet, az igaz élet. Azért van minden vallásos tapasztalatnak Janus-arca, egyikkel a titokzatos szent magány felé fordul, melyben az emberi lélek Istennel találkozik; a másikkal a világ felé; még pedig úgy, hogy abból a találkozásból egy megújult, egy szüntelen megújuló arc tekint bele a világba. Egy megújult érzülettől sugárzó arc s ez a vallás tapasztalat életfakasztó csirája, a *metanoia*, az érzület megváltozása, melyet Jézus követel; s igaza van Kantnak: egyetlen egy dolog nem hagy cserben az utolsó órán: az érzület tisztasága, melyet abból a titokteljes találkozásból hoz magával az ember. Azért van, hogy a vallás: gyarapodás abban a tisztaságban, belenövés az örök szellem tiszta világába, azért nem szemlélődés, nem tudás, a legkevésbé sem érzélgés; a vallás az ész dolga, mondta Kant, azért az, mert az ész, a legtömörebb szellem, a tiszta szellem egy létparancsot ismer: hogy megvalósuljon, azért a vallás szüntelenül mélyebben tisztuló érzület, amelyik cselekvésben valósul meg, azért úgy az ész dolga a vallás, hogy minden a cselekvésben fordul meg benne, folytatja Kant. Azért élet a vallás, mert cselekvő megújulás; azért mutat a vallásos élet, legalább a keresztyénségben, kettős életmozdulatot; „jőjj és láss”, azaz jőjj és tapasztald meg: az egyik; ezzel fogad Jézus minden ígéje; „eredj el és eképen cselekedjél”, — „ezt cselekedd és élsz”, ez a másik; ebben a természetes, acélozó parancsban csendül ki Jézus minden példázata, egész evangéliuma.

S ebből érthető, hogy a vallás a tudásnál magasabbrendű ismeret birtokában levőnek tudja magát; ezt érti a vallás a *kijelentésen*. Mi lehet ez a magasabb ismeret? Talán az észnél magasabbrendű képességgel nyert ismeret? Vagy ész feletti, talán éppen észellenes ismeret? Nem, mert csak egy ész van s ugyanaz a szellem éli át a valláshoz a világban való személyes viszonyulását, amelyik az értelmi, elméleti viszonyulásban a világot érteni akarja; csak egy ész van és Kantnak alig van mélyebb fölfedezése, mint az, hogy a vallás az ész dolga, az

észé: nem képzelődésé, nem a kívánságé, nem az elmélkedésé, hanem az egész szellemé, a maga leglisztábban, legtömörebben szellemi mivoltáiban: ezt jeleníti az ész. Ama „magasabb ismeret” igényével nem azért lép fel a vallásos tudat, mintha olyan ismeretek birtokában volna, melyek feleslegessé teszik, vagy pótolják a lépésről-lépésre előhaladó tudomány módszeres munkáját, hanem azért, mert az a gyökeres megrendülés az élet értelmének és céljának középponti kérdéseire vetett világosságot és bizonyosságot. A világ alkatát, a dolgok természetét úgy kell rendre megismernem a tudományos munka tanulságaiból; akármilyen legyen ez a tanúság, az én életem célja meg van világítva: nekem az isteni szellem egyetemes életfárjába kell kapcsolódnom. S innen van, hogy a vallásos tudat mind ezt a tapasztalatot kegyelmi ajándéknak érzi: a vallásos tapasztalat beteljesedése az, mikor azt ismeri fel, amit a János evangéliuma így fejezett ki: nem ti választottatok engem, én választottalak titeket.

Hogy fonódik ebbe a tevékenységbe a hit szerepe? Épen úgy, ahogy a tudásba. A vallásos viszony talán a legteltesebb, a legtisztább és a legszembeötlőbb bizonyosága annak, hogy a hit a remélt dolgok valósága és a láthatatlan valóságok bizonyossága; seholse látszik jobban, mint itt, a vallásos viszonyulásban, hogy a hit nem *elhívés*, mert a pap úgy mondja, mert az egyház úgy követeli, elhívés, amíg a helyesebb ténymegállapítás fel nem old kényszere alól; hogy a hit nem alacsonyabb rendű tudás, hogy a hit: *bizonyosság*, annak az egyetlen észnek bizonyossága, amelyik a világot győzi meg általa, bizonyosság, amely alapja az ész minden más bizonyosságának; sehol se látszik jobban, hogy a hit a lélek legalapvetőbb megrendülése, tehát legmélyebb aktusa; hogy sohasem annyira szellem a szellem, mint mikor hisz; az egész világ ellene esküszik, lázong, csúfolódik és ő mégis diadalmas és bizonyos, mert látszaton, csúfolódáson keresztül ő összeforrik a dolgok szent magvával, egy dacos, szent *mégis*-sel a látszat fölé kerül, diadalmas, mert *hiszen*: hiszen egy Istenben, hiszen egy hazában, hiszen egy isteni örök igazságban, megcsúfolt nemzetnek föltámadásában; — igazán nem csoda, hogy a nyelvhasználat finom és mély ösztöni bizonyossággal elsősorban épen a vallásos hitet érti a hiten, bár épen olyan joggal beszélhetünk politikai, művészi, hazafias hit valóságáról.

Ellentét van-e hát természetből fogva e tevékenységek közt? — De hiszen nem is ezek közt kell ezt keresni, mondja a jobban értesült: az ellenzést, az ellenmondást az *egyház* hívja ki. Így van-e?

Mi az egyház? A legtermészetesebb képződmény a világon: a közös vallásos tapasztalatok által összekapcsolt lelkek szervezett közössége. A vallás ugyanis a leghatalmasabb tár-

sadalomképző erő, mert a legfisztábban szellemi erő minden szocializáló hatalmak között. Ereje messze túlhaladja a vérrokonságét, szívósabb az anyagi érdekek erejénél, tisztán azért, mert a legfisztábban szellemi erő. Meggyőződésem a végtelenbe tágul és izmosodik, mondja Novalis, mihelyt tapasztalom, hogy embertársam is vallja. A vallás egyénenként átélendő élmény, de egyéni élményben a szellem örök érvényűségének tapasztalatát hozza: ezt az egyetemes érvényű tapasztalatot minden lélek számára biztosítani, a vallásos kijelentés folytonosságát megőrizni, az egyéni vallásos tapasztalatokat a közösség izmosító és lendítő erejével magasabbra emelni, egyéni tapasztalatok számára a megújulás forrását tisztántartani: ez az egyház feladata.

Ellenséges viszonyoknak kell-e már most természettől fogva lennie mind e tevékenységek és eredményük s a tudás és eredménye, a tudomány közt? Semmiféle erőlködés se tudja közéjük erőltetni, ha csak igazán a tudás ép úgy hívalása körében marad, mint a vallás a magáéban. Mi a tudás szerepe? A dolgok világát, a kusza és zavaros tapasztalatokat megérteni, a dolgokat életető összefüggéseket kinyomozni, a dolgok ama világrendjének, melyben emberi jó tetszéstől függetlenül élnek, emberileg elérhető hű képét utána rajzolni; megérteni annyi, mint elrendezni a tapasztalatokat ama nagy tárgyi rendnek megfelelően, melyben élnek; rendszer, mondja a mélységesen szép magyar szó, a tudás célja: rendszer, a világ rendezett képe. A tudomány feladata is „valónak égi mását” adni, mint a művészeté, csak hogy nem az üde érzéki megjelenésben, hanem a tiszta, jelentések testetlen alakjában.

A vallással szemben is ez a tudomány természetes hívatása: megmagyarázni a vallás természetét, elrendezni életjelenségeit egy tiszta, az esetlegességtől megtisztított értelmi képbe. Nem pótolni akarja a vallást, csak megérteni s ez a legfelségesebb szolgálat, a legáldottabb, melyet valaki tehet a vallásnak. A vallás élet, a vallás önálló hatalom; honnan tudjuk, hogy az? Ezt a tudás magyarázza meg. A tudás nem akarja pótolni a hitet, hiszen fölteszi, maga is hitből él s a szolgálatot azzal fizeti vissza, hogy kimutatja a hit önállóságát, kimutatja, hogy az Istenben való hit nem függ egy néhány értelmi tételtől, nem függ attól, hogy Isten lételet be lehet-e bizonyítani, vagy nem lehet bebizonyítani. A tudás azt a szolgálatot végzi a hitnek, a vallásnak, hogy egész mélységes gazdagságukat tudatosítja számukra; a tudás világosságában a vallás meggyarapszik a maga gazdagsága tudatos birtokbavételével.

Félnie kell hát ettől a vallásnak? Félnie a világosság-szóró tudástól? A világosságtól csak az a szervezet szokott félni, amelyiknek a sötétség az életető eleme: a világosságtól csak a penész szokott félni, a napfénytől csak a rothadás. A vallás penésze a babona és a vakhit; a vallásos gyökér rot-

hadása az Isten-fiak szabadságát lakájérzéssé alacsonyító kegyhajszolás, — mert felejtethetetlenül igaza van a Kant felriasztó ítéletének: nehéz dolog az Isten jó szolgájának lenni, könnyebb kegyencnek lenni; — óh, nehéz dolog az Istent lélekben és igazságban imádni, könnyebb az érzéki világba lehúzni, anyagi jelképbe belefogni, — anyagi jelkép kultuszával megelégedni; nehéz a tiszta szellem életét élni, könnyebb magikus segítségben bízni — különleges belenyúlásokat várni a világ rendjébe a kedves én kedvéért. — Ha van egyház, amely *ilyen* vallásosságot termel, vagy ilyen alakzatokat nem tud kiirtani az igazi vallásosság és a becsületes tudomány összetett világosságával, annak az egyháznak mentségére semmit se lehet mondani.

Ezekből azonban az tetszik ki, hogy a tudás se a hitnek, se a vallásnak, se az egyháznak nem ellensége, sőt a legtermészetesebb szövetségese; minél igazabban végzi mindenik a maga munkáját, annál belsősegebb, annál áldásosabb ez a szövetség, melynél mélyebbet elgondolni se lehet, mert a legrokonabb tevékenységek, igazán: testvér tevékenységek közt áll fenn. S mert a tudás hívatása az, hogy minden tevékenységet megmagyarázzon, vagyis felemeljen egy magasabb síkba, ahol azt a tevékenységet nemcsak végezzük, hanem tudjuk is egész törvényszerűségét, azért a tudás természetes ellenőre a vallásnak, ha úgy hozza a dolgok rendje, vagyis ha a vallás és látható testet öltése, az egyház hűtlen lesz magához. Hogy lehet hűtlen magához vallás és egyház? Ugy, ha *egyéb* is akar lenni, mint vallás, vagy *másként* akar az lenni, mint a vallás természete követeli.

Hűtlen lesz magához mindakettő, ha az egyház nemcsak a vallásos élmény biztosító akar lenni, vagyis nemcsak a legtisztább lelki életre nevelés folytonosságának kezessége, hanem, ami csak eszköz lehet a lelki életre, céljá teszi: ha hatalmat keres, világi hatalmat, — holott az ő országa nem e világból való. És hűtlen lehet magához vallás és egyház, ha nem *úgy* szolgálja célját, amint a vallás természete követeli; ha a szellem kultuszát, az egyetlent, melyet a vallás egyes-egyedül tűr meg, sőt követel, átjásza egy intézmény, egy szent hagyomány, egy valamikor kimondott tétel, egy gesztus, egy érzéki tárgy tiszteletévé, ha a szellemet elanyagiasítja, az isteni kijelentést egyszer valamikor kimondott tételhez köti, egy valamikor kimondott tételt örökre szóló isteni kijelentésnek minősít, tehát megköti a kijelentést s megköti a magyarázó értelmet.

A természetes korrektívum ilyenkor — s ki tagadná, hogy mint minden emberi tevékenység, az egyház is rászorul ily korrekcióra — az, amit az értelem rendszeres munkája, a tudomány ad, nem, hogy beleszóljon a vallás dolgába, hanem hogy oda segítse a vallást a maga természetének helyesebb megismerésére, hogy végrehajtsa ő maga magán a szabadságát és életét biztosító szüntelen korrekciót, hogy megtanítsa külön

választani a lényegest a lényegtelenről, hogy végezze magán az örök reformációt. Minden vallásos tapasztalat szükségképen ömlik formába, imádságba, kultuszba, életfolytatásba, dogmába; e formák történeti, idői kifejezései az örök érvényű vallásos élménynek; értékük nem magukban s magukért van, hanem épen abban, hogy sokszor századokon át tömörítő művészi formálás erejével a legfölségesebb formai tökélyvel fejeznek ki — dogma, szertartás, szimbólum a maga módján, — időtlen érvényű élményt; vallásos jelentőségük — legalább a keresztyén egyházban — az, hogy ezt az örök érvényű vallásos élményt — újból átélni segítenek minden nemzedéknek. Az egyház nem szolgálja a vallás érdekét, ha e formákat magukért akarja imádatni, vagy azért, ami vallásos jelentőségükre nézve közömbös, ha pl. a biblia első lapján olvasható elbeszélést a világ teremtéséről tudományos érvényű magyarázatnak kívánja tekinteni ma is, ami lehetett, mikor ez a *műthosz* kialakult; vagy ha a betlehemi éjszaka bűbajos költészetét történelmi hitelre méltósága címén akarná értékelni, holott ezek jelentősége, ép úgy, mint a dogmának, kultusznak, egyház-szervezetnek jelentősége az, hogy a vallásos élménynek — legalább a keresztyén egyházban — folytonosságát és örök tisztulását, az egyetlen forrásból: a Jézus Krisztusból való fel-frissülését biztosítják.

A természetes viszonyt ezek szerint hit és tudás között nem az ellentét jellemzi, hanem a természetes szövetség; s ha nincs mentsége az egyháznak, mely — talán a kijelentés valamely indokolatlan értelmezésével — elő akarja írni a tudománynak, hogy a tapasztalatban mit találjon s azt hogy értelmezze, az államnak, hogy mit tűzzön ki célul s azt hogy szolgálja, amely a világ fölötti uralmat másként követeli, mint — legalább a keresztyén egyházban — a lelki életnek tisztán szellemi eszközökkel való szolgálatával: ép úgy nincs mentsége annak az értelmi erőfeszítésnek, mely a tudás joga címén támadja a vallást, de nem szolgálja igazán se a tudást, se a vallást, amint a szocializmus egyház- és vallásellenes irodalmának fájdalmasan túlnyomó részében találjuk. S ha ott az őszinte, komoly és tiszta vallásosság hiányát nem jog nélkül lehet feltenni, épen olyan valószínű itt a föltevés, hogy hiányzik a tudomány nevében indított hadakozásokból a tudomány önzetlen szeretete, az igazság olthatatlan, felszabadító szeretete, a tudományos érzület. S a torzkép, melyet a szélsőségek: a haladó tudománytól elzárkózó egyház s a nem igazán tudományos érzülettől vezetett értelmi munka a maguk egyformán sivár torzításával mutatnak, talán minden fejtegetésnél meggyőzőbben bizonyítja, hogy surlódást a két tevékenység közt csak a saját természetes hivatásukról való téves nézet okozhat, de csak rosszakarat fokozza a surlódást, a tévedést ellen-szenvvé és gyűlölködéssé. Együtt a kettő: egy fölséges ideál

munkásai, melynek fensége abban van, hogy az ember a szellemet szolgálja szabadon, mert a maga életét egyes-egyedül ennek szolgálatában érzi igaz életnek; egy ideálé, melyet egyik legvallásosabb s egyszersmind legtudósabb elméje a modern kornak, Schleiermacher így jellemzett: nichts aus Religion, alles mit Religion, azaz, nem mert parancsolja egyház, vagy szokás, de mindent vallásosan: mint egyetlen életlehetőséget s melyet egy kivételesen művelt és mélységesen vallásos magyar szellem, Molnár Albert, így fogalmazott: ne csak gyermekded hitével, de egész felvilágosult értelmével imádja az ember az Istent.

*

Aminek itt csak nagyon hézagos és nagyon sovány vázát jelezhettem, annak a gondolatvilágnak nyugodt, részletekbe elmélyedő belefeledkezéssel való rendszeres kidolgozása folyik, egyebek közt, ez egyszerű falak között. Ennek a munkának odaadó végzése, nemes ifjúság, az önök drága kiváltsága. Nem csak a theologusoké; ezek a kérdések nem szakkérdések, ezekre nem lehet azt mondani: rám nem tartoznak; ezek élet-hatalmakat jelentő gerincfogalmi az ember életének. Önök, bizonyosan tudom, nem egyszer érezték e kérdések sürgetőségét; tudják meg, hogy épen úgy érzik, ha csak megvillanás-szerűen is, százezrek s ezeknek a szomszéd lelkeknek az önök kötelessége lesz az emberileg elérhető megnyugtató megoldást odaadni. S én nem félek, hogy kizökkenek a tárgy s az alkalom hangulatából, mikor erről a helyről is figyelmükbe véssem, hogy nagy egyetemi, tudományos feladataik közé oda tartozik ennek a kérdésnek is szüntelen ébrentartása, a teljes tisztázásig. Ide először is mély vallásos tapasztalatok kellene s ezeket egyes-egyedül a Jézus Krisztussal való személyes kapcsolatban találhatják meg. S mikor mély vallásos élményeik lesznek, megtapasztalják, hogy épen azok a vallásos élmények fogják ujjongva felkínálni a nagyszerű gazdagságot a tudományos elmélkedésnek, hogy ne csak éljék, de meg is tudják: mi az a különös kegyelmi ajándék, amiben részük van? Megtapasztalják, amit megint a Molnár Albert mély lelke átélt, hogy az örök igazságok közt örök béke van; megtapasztalják, hogy tudás és hit örök békére vannak hivatva, épen, mert örök igazságok, mert a lélekre nézve tudás és hit egyformán lét-feltétel, egyformán valóság, egyformán élet, tehát egyformán igazság. Keressék azt a szabaddá tevő vallásos élményt s amire tudós voltak rendeli, kötelezi is: emeljék ezeket a tapasztalatokat az egyetlen ész világosságának tudatosító síkjába; segítsenek maguknak, hogy segíthessenek másoknak, hogy ne csak gyermekded hitével, de egész felvilágosult értelmével imádja végre ez a mi jövő, ez a mi megújult magyar nemzedékünk az Urat.